

Боснюк В.Ф., ад'юнкт кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХИСНО-КОПІНГОВОЇ ПОВЕДІНКИ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПСИХОМЕТРИЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Розглянуто позиції психологів відносно ролі інтелекту в формуванні захисно-копінгової поведінки. Показано особливості взаємозв'язку психометричного інтелекту з копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту. Виявлені закономірності структурної організації захисно-копінгової поведінки в залежності від рівня вираженості психометричного інтелекту.

Ключові слова: психометричний інтелект, захисно-копінгова поведінка.

Рассмотрены позиции психологов относительно роли интеллекта в формировании защитно-копингового поведения. Показаны особенности взаимосвязи психометрического интеллекта с копинг-стратегиями и механизмами психологической защиты. Обнаружены закономерности структурной организации защитно-копингового поведения в зависимости от уровня выраженности психометрического интеллекта.

Ключевые слова: психометрический интеллект, защитно-копинговое поведение.

Постановка проблеми. В основі проблеми дослідження лежить протиріччя викликане різними позиціями вчених щодо ролі інтелекту в формуванні захисно-копінгової поведінки. Більшість стверджують, що інтелект виступає ресурсом захисно-копінгової поведінки (М.О. Холодна, Л.І. Лочехина, М. К. Акімова, С.Ю. Семьонов, Р.М. Грановська, І.М. Нікольська, О.А. Алексапольський, М. Гілбертсон). Деякі, навпаки, заперечують вплив інтелекту на вибір копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту (С.А. Хазова, З. Х.Б. Сієрральта, Т.Л. Крюкова, Ю.В. Кузнецова). Інші визнають роль інтелекту в захисно-копінговій поведінці тільки за певних умов (Т.І. Семенова, Т.В. Корнілова А. Анастасі, С.І. Малахова). Дане протиріччя диктує необхідність нових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розглянуті роботи в області інтелекту і захисно-копінгової поведінки містять два важливих для нашого дослідження положення. Перше стосується адаптивної функції інтелекту і захисно-копінгової поведінки [1]. Друге вказує на роль аналітико-синтетичних процесів у функціонуванні захистів і копінгів, відповідно, відмінність поведінки в стресових мовах обумовлено ступенем участі інтелектуальних здібностей [5]. Виходячи з вищевикладених положень, можна вважати, що співвідношення рівня психометричного інтелекту та схильності до використання тих чи інших захистів і копінгів залежить від ефекту їх взаємодії при створенні умов для успішної адаптації особистості, а також від можливості їх співіснування в силу

того, що окремі форми поведінки потребують певного рівня розвитку аналітико-синтетичних здібностей. З цього випливає, наприклад, що люди з вираженими аналітико-синтетичними здібностями будуть схильні звертатися до використання певного класу захистів і копінгів, що відрізняються від захисно-копінгової поведінки людей з іншими інтелектуальними можливостями.

Метою даного дослідження є вивчити особливості використання механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій рятувальниками з різним рівнем інтелекту.

В дослідженні взяли участь 168 рятувальників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України у віці від 20 до 47 років. Механізми психологічного захисту вивчалися за допомогою опитувальника «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика. Для діагностики копінг-стратегій рятувальників використовувався «Копінг-тест» Р. Лазаруса. Рівень психометричного інтелекту визначався загальним показником «Тесту структури інтелекту» Р. Амтхауера. Математична обробка отриманих даних проводилася за допомогою t-критерію Стьюдента та кореляційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Перший етап аналізу взаємозв'язку загального показника рівня психометричного інтелекту і захисно-копінгової поведінки проводився на загальній вибірці досліджуваних. Виявлені значущо достовірні зв'язки тільки з копінг-стратегією «уникнення» ($r = -0,20$, $p = 0,011$) та захистами «компенсація» ($r = -0,19$, $p = 0,013$) і реактивне утворення ($r = -0,25$, $p = 0,001$). Ми вважаємо, що наявність обмеженої кількості кореляційних взаємозв'язків між захисно-копінговою поведінкою і коефіцієнтом інтелекту можна пояснити відсутністю лінійних зв'язків між цими психічними властивостями, які не виявляються на рівні кореляційного аналізу. Цей результат узгоджується з існуючими дослідженнями Т. І. Семенова та Т. В. Корнілової [3, 5].

І як результат, подальший аналіз ми проводили окремо в трьох групах досліджуваних в залежності від рівня інтелекту. Групи були сформовані таким чином: досліджувані загальної вибірки були розділені на три частини за допомогою тридцять третього і шістдесят шостого процентиля. Тобто, були отримані групи з низьким, середнім й високим рівнем інтелекту. Позначення цих груп досить умовно, тому що IQ досліджуваних у нашій вибірці варіював від 56 до 141 балів. До "низької" групи були віднесені рятувальники з IQ від 56 до 95, до "середньої" – з IQ від 96 до 106, до "високої" – з IQ від 107 до 141. Досліджувані, у яких результат співпадав із значенням процентиля з подальшого аналізу включались. В результаті першу групу утворили рятувальники у кількості 55, другу – 53 і третю – 57 осіб.

На наступному етапі аналізу було проведено вивчення відмінностей в використанні копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту рятувальниками в залежності від рівня психометричного інтелекту.

Результати порівняння груп рятувальників з низьким та високим рівнем психометричного інтелектуального за показниками копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту

Копінг-стратегії та механізми психологічного захисту	Низький психометричний інтелект		Високий психометричний інтелект		t	p
	М	δ	М	δ		
Конфронтаційний копінг (К)	9,69	2,41	9,84	2,34	-0,34	0,737
Дистанціювання (Д)	9,38	2,59	9,07	2,75	0,62	0,538
Самоконтроль (С)	12,58	2,85	12,61	2,22	-0,07	0,947
Пошук соціальної підтримки (ПСП)	10,76	2,22	11,33	2,35	-1,32	0,190
Прийняття відповідальності (ПВ)	6,93	2,14	7,39	1,85	-1,21	0,227
Уникнення (У)	10,85	3,08	9,23	3,35	2,67	0,009* *
Планування вирішення проблеми (ПВП)	13,09	3,03	13,18	2,59	-0,16	0,874
Позитивна переоцінка (ПП)	14,36	3,20	13,37	2,76	1,77	0,080
Заперечення (Зап)	7,93	2,23	7,09	2,77	1,76	0,081
Витіснення (В)	3,56	2,01	3,49	2,08	0,19	0,852
Регресія (Р)	4,02	2,11	3,21	1,94	2,11	0,037*
Компенсація (К)	4,96	1,51	4,16	2,00	2,40	0,018*
Проекція (П)	8,11	2,45	9,04	1,88	-2,25	0,027*
Заміщення (Зам)	3,11	2,36	3,35	2,36	-0,54	0,589
Інтелектуалізація (І)	6,36	2,02	6,40	1,78	-0,11	0,912
Реактивне утворення (РУ)	3,78	1,63	2,95	1,68	2,66	0,009* *

*p ≤ 0,05; **p ≤ 0,01.

Згідно результатів порівняння, виянилось, що низькоінтелектуальні рятувальники частіше застосовують копінг-стратегію «уникнення» ніж їх колеги з відносно високим психометричним інтелектом. Дана усвідомлена стратегія не завжди орієнтована на реальну обстановку, і коли вона використовується в стресових умовах, то може заважати ефективному подоланню стресу [2]. Це відбувається тоді, коли недостатньо обгрунтоване уникнення здійснює негативний вплив на відчуття самоповаги і самоефективності, тобто на оцінку власних здібностей подолання стресу і успішного виконання завдання. Така поведінка викликає додатковий дистрес замість його зниження. Та й взагалі, на думку ряду авторів, уникнення є найменш ефективним зі всіх копінг-стратегій [4, 6].

Рятувальники, які характеризуються низьким інтелектом окрім копінг-стратегії «уникнення, частіше використовують й механізм психологічного захисту «регресія» як реакцію на загрозу цілісності свого образу «Я». В цілому регресія – це перехід до менш складних, менш структурно-упорядкованих способів реагування. В кластер даного механізму психологічного захисту входить рухова активність, що передбачає мимовільні іррелевантні дії для зняття напруження, які заважають рятувальникам ефективно працювати в напружених умовах. Отже, із збільшенням рівня інтелекту особистість використовує більш зрілі форми захисту ніж регресія, не вдається до форм поведінки, що були характерні для дитинства.

Для низькоінтелектуальних рятувальників характерний механізм психологічного захисту «компенсація», що проявляється в намірах знайти підходящу заміну реальному або уявному недоліку, дефекту нестерпимого відчуття іншою якістю, найчастіше за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, достоїнств, цінностей, поведінкових характеристик іншої особи. При цьому запозичені цінності, установки або думки приймаються без аналізу і переструктурування і тому, не стають частиною самої особистості. Можливо, для високоінтелектуальних рятувальників використання «компенсації» не сприяє в достатній мірі досягти емоційної стабільності, тому що при зростанні IQ ступінь усвідомлення, рефлексії збільшується.

Низький психометричний інтелект сприяє й застосуванню «реактивного утворення». А це призводить до деформації соціальних відносин з оточуючими, оскільки його особливостями часто є ригідність, екстравагантність демонстративної поведінки, перебільшені її форми. Окрім того, заперечуючи підсвідомі потяги особистість повинна маскувати їх знову і знову, на що витрачається значна кількість психічної енергії. А як відомо, енергія, що йде на підтримку захисту вже не може бути використана людиною на більш позитивні і конструктивні форми поведінки [7]. Це ослаблює її особистісний потенціал і призводить до обмеження рухливості і сили «Я».

Відмінність в частоті використання механізму психологічного захисту «проекція», на нашу думку, вказує на те, що високоінтелектуальні рятувальники використовують раціоналістичні види проекції, що функціонують до деякої міри усвідомлено. Їх процес функціонування передбачає включення інтелектуальних операцій, узагальнень, порівнянь і т. д. Тобто, в міру зростання IQ відбувається усвідомлення у себе тих якостей, які проєктуються на інших, при цьому емоційна стабільність досягається за рахунок пояснення собі, що подібні прояви властиві всім або власні реальні, або надумані недоліки інтерпретуються як позитивні.

Результати дослідження відмінностей в частоті використання механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій в групах рятувальни-

ків з низьким та середнім рівнем психометричного інтелекту тільки підтвердив виявлену тенденцію, хоча встановлено різницю тільки між регресією ($t = 2,7$, $p = 0,008$) та реактивним утворенням ($t = 3,35$, $p = 0,001$). При порівнянні рятувальників з середнім та високим інтелектом значущих відмінностей не виявлено.

Таким чином, міжгрупове порівняння середніх значень вибірок і стандартних відхилень захисно-копінгової поведінки за критерієм психометричного інтелекту дозволило виявити лише одну статистично достовірну відмінність в частоті використання копінг-стратегії і низку відмінностей в механізмах психологічного захисту. Проте такого роду порівняння явно недостатньо, щоб оцінити міру якісної своєрідності інтелекту як можливої детермінанти поведінкових форм реагування на стресові події. Тому подальший аналіз проводився на структурному рівні. За допомогою процедури кореляційного аналізу розраховувались значення коефіцієнтів інтеркореляцій між копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту для груп рятувальників різного рівня інтелекту. Отримані дані представляються у формі структурограм копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту, що значимо корелюють між собою (корелограм).

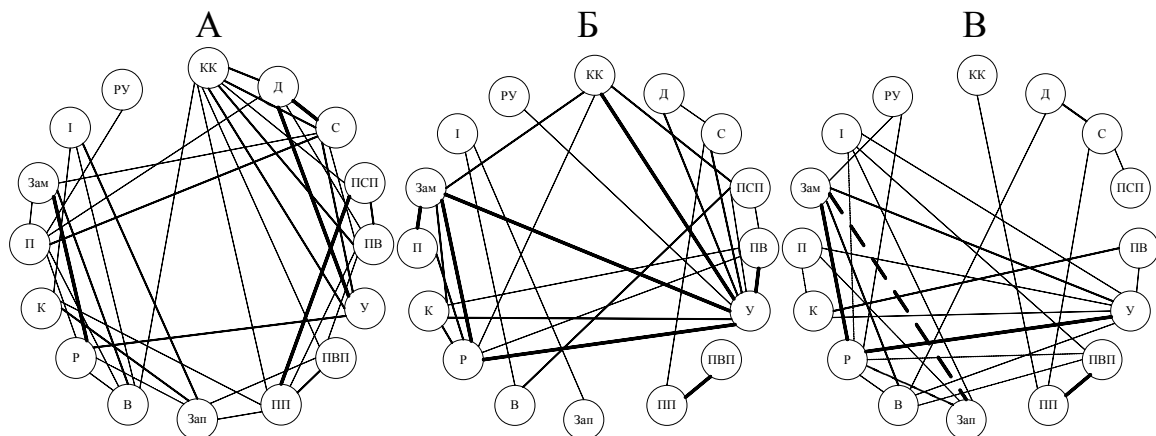

Рис.1. Структурограми взаємозв'язків копінг-стратегій і механізмів психологічного захисту у рятувальників з низьким (А), середнім (Б) та високим (В) рівнем психометричного інтелекту.

Примітка: тонка лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,05$; середня лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,01$; жирна лінія – позитивні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,001$; пунктирна тонка лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,05$; пунктирна середня лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,01$; пунктирна жирна лінія – негативні зв'язки, значущі при $\alpha \leq 0,001$.

Аналіз структурограм, дозволяє зробити наступні висновки. По-перше не дивлячись на те, що склад копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту в трьох групах повністю ідентичний, їх організація

в них глибоко різна (матриці інтеркореляцій показників захисно-копінгової поведінки, на основі яких побудовані структурограми, виявилися статистично достовірно різнорідними за критерієм $\chi^2 = 43,94$ ($p < 0,05$) відповідно, що свідчить про їх якісну гетерогенність). Звідси витікає, що зміна рівня інтелекту в значній мірі обумовлює системні ефекти інтеграції копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту (а не лише рівнем розвитку окремих форм реагування, хоча і це має місце). По-друге, структурограми високо-, середньо- та низькоінтелектуальних рятувальників значуще відмінні і за загальним рівнем їх організованості. Даний результат вказує на достатньо важливий механізм взаємозв'язку інтелекту й захисно-копінгової поведінки: зміна інтелектуальної продуктивності призводить не лише до кількісних змін захисно-копінгової поведінки у рятувальників, а, навпаки, в основі цього лежить якісне переструктурування сукупності копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту.

Висновки.

1. Взаємозв'язки рівня психометричного інтелекту з захисно-копінговою поведінкою мають багатоаспектний характер:

- на загальній виборці рятувальників виявлені тільки поодинокі негативні значущі зв'язки загального показника IQ з копінг-стратегією «уникнення» та захистами «компенсація» і «реактивне утворення»;

- в залежності від рівня інтелекту встановлено, що рятувальники з високим психометричним інтелектом частіше використовують механізми психологічного захисту «проекція» та рідше «регресія», «компенсація», «реактивне утворення» і копінг-стратегію «уникнення».

2. Структурограми високо-, середньо- та низькоінтелектуальних рятувальників мають різну ступінь інтеграції та диференціації захисно-копінгової поведінки, що свідчить про їх відмінну організацію. Зростання інтелектуальної продуктивності призводить не тільки до кількісних змін, а й до структурних ефектів переструктурування сукупності копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексапольский А. А. Стилевые и уровневые свойства интеллекта как факторы совладающего поведения: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Алексапольский Алексей Андреевич. – М., 2008. – 141 с.

2. Бодров В. А. Психологический стресс : развитие и преодоление / В. А. Бодров. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.

3. Корнилова Т. В. Интеллектуально-личностный потенциал человека в стратегиях совладания / Т. В. Корнилова // Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 2010. – № 1. – С. 46–58.

4. Нартова-Бочавер С. К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20–30.

5. Семенова Т. И. Взаимосвязь интеллекта и механизмов психологической защиты : автореф. дис. на соискание степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01. – М., 2004. – 20 с.

6. Склень О. І. Психологічні особливості поведінкових стратегій подолання стресу в професійній діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Склень Олександр Іванович. – Х., 2008. – 198 с.

7. Романова Е. С., Гребенников Л. Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи : Талант, 1996. – 144 с.

УДК 159.9

Долженко О.С., старший психолог Центру практичної психології ГУМВС України в Харківській області;

Александров Ю.В., к. психол. н., доцент кафедри прикладної та загальної психології і педагогіки навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБИСТІСНІ ЗМІНИ У ПРАЦІВНИКІВ ОВС НА РІЗНИХ ЕТАПАХ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Виявлені особистісні зміни у працівників спецпідрозділу органів внутрішніх справ на різних етапах службової діяльності. Встановлено соціально-психологічні критерії, необхідні для несення служби в цих підрозділах ОВС.

Ключові слова: працівники міліції, спецпідрозділ «Беркут», якості особистості, екстремальні умови.

Обнаружены личностные изменения у работников спецподразделения органов внутренних дел на разных этапах служебной деятельности. Установлены социально-психологические критерии, необходимые для несения службы в этих подразделениях ОВС.

Ключевые слова: работники милиции, спецподразделение «Беркут», качества личности, экстремальные условия.

Постановка проблеми. Процес роботи органів та підрозділів внутрішніх справ України являє собою складне переплетення людських взаємозв'язків і стосунків, які безпосередньо пов'язані з особистісними якостями та соціально-психологічним середовищем, у якому працівник ОВС здійснює свою службову діяльність. При цьому для успішного виконання завдань, наприклад, працівники спецпідрозділу «Беркут» повинні мати відмінну фізичну, технічну та психологічну підготовку. Саме наявність особистісних якостей та психологічна підготовка в службовій діяльності дає можливість людині управляти своїм психічним